

Vizuális Szemle

Tanulmányok a vizuális levéltári források kezeléséről

A vizuális források jellegzetes irattípust jelentenek a levéltári forrásokon belül, és bár első hallásra általában a fotókra asszociálunk, valójában azonban minden képi ábrázolás közéjük tartozik (a teljesség igénye nélkül pl. festmények, a grafika különböző formái, fotók, képeslapok, egyéb illusztrációk, audiovizuális anyagok). Mivel egyes típusainak levéltári gyűjtése nem olyan régre nyúlik vissza, így kezelésükkel kapcsolatban még nem alakult ki egységes gyakorlat, valamint természetükből (művészeti és információs értékkel is bírhatnak) és adathordozójuk sokszínűségéből fakadóan feldolgozásuk és tárolásuk, valamint közzétételük is számos nehézséget rejt magában.

Most induló cikksorozatunkkal – Vizuális Szemle – a vizuális levéltári forrásokkal kapcsolatos szakmai információéhségre kívánunk reagálni, elsősorban már meglévő levéltári gyűjtemények, s azok gyűjtési, feldolgozási, közzétételi és állományvédelmi gyakorlatának bemutatásával. Mindezzel segítséget szeretnénk nyújtani a levéltári szakmai közösségnek, valamint kérdések és problémák felvetésével diskurzust indítani.

A vizuális forrásokat és felhasználhatóságukat nagy érdeklődés övezi Magyarországon mind a szakmán belül, mind a nagyközönség részéről. Ez utóbbit jól mutatja a Fortepant övező – szinte 2010-es indulása óta töretlen – népszerűség. Ennek oka talán, hogy létrejöttek idején a fotókat is őrző köz- és magángyűjtemények nem jeleskedtek anyagaik hozzáférhetővé és közzétételében, és ez az újfajta kezdeményezés, megtalálva e piaci rést, sikeressé tudott válni. A Fortepannal kapcsolatos egyik legnagyobb kritika, hogy a fotóik számos esetben kontextus nélküliek és a hosszú távon való megőrzésük sincsen biztosítva, ez arra mutat rá, hogy a tudományos igényű hagyományos intézményi struktúra szereplőinek számos olyan szempontot is figyelembe kell venni, amelyet egy magánkezdeményezésű közzétételi portálnak nem. A levéltárak az utókor számára (is) őrzik a maradandó értékű iratokat, biztosítaniuk kell egyrészt ezeknek a forrásoknak a gyűjtését, rendezését, hosszú távú tárolását és mindezek mellett meg kell felelniük a nagyközönség részéről felmerülő közzétételi és megfelelő hozzáférhetőség iránti igényeknek. Talán kissé megkésve, de az elmúlt évtizedben számos levéltár elkezdett reagálni ezekre az új kihívásokra. Az ezzel kapcsolatos levéltári és tágabb közgyűjteményi munkát jól mutatja az elmúlt évek e témában megvalósult különféle rendezvényei (konferenciák, workshopok) és tematikus kötetei. A teljesség igénye nélkül nézzünk meg néhány példát, különösen azokat, ahol különböző gyűjteménytípusok képviselőit ültették egy asztalhoz, hogy ütköztethessék a különféle módszertani megoldásokat.

Budapest Főváros Levéltára 2022 novemberében a Levéltári Nap keretében rendezte meg a *Vizuális várostörténet. A fényképek és a fényképezés szerepe a városi társadalom*

bemutatásában című konferenciát. A rendezvényen – szemben például egy klasszikus történeznkonferenciával¹ – a fotók és fotógyűjtemények várostörténeti, társadalomtörténeti megközelítése mellett a különböző gyűjteménytípusok (elsősorban könyvtárak és levéltárak) feldolgozási módszereiről, közzétételi kérdéseiről és tapasztalatairól is szó esett.²

Idén már eddig is gazdag volt a választék, elsősorban a fotókra és audiovizuális tartalmakra vonatkozóan, ugyanis a Néprajzi Múzeum 2024. március 20-án *Fénykép a gyűjteményben, fénykép a kiállításban* címmel a Múzeum Café 97. számának kapcsán szervezett kerekasztal-beszélgetést. A résztvevők különféle köz- és magángyűjteményektől, egyesületektől (pl. Fortepan, MAFOT, MNM, Néprajzi Múzeum, PIM, Robert Capa Központ) érkezett szakértők voltak, a szám témája pedig a fénykép és a fényképezés mint a gyűjteményépítés, feldolgozás, kiállítás eszköze és tárgya, a benne szereplő írások pedig számos fotóarchívumot bemutatnak. Az Országos Muzeológiai Módszertani és Információs Központ (OMMIK) által idén áprilisban útjára indított szakmai-módszertani célú *Múzeum Most Műhely* első eseménye a múzeumokban őrzött audiovizuális gyűjtemények gyűjteményezési, nyilvántartási, archiválási és hosszú távú megőrzéssel kapcsolatos kérdéseit járta körbe. A kerekasztal-beszélgetés résztvevői olyan múzeumok képviselői voltak, amelyek jelentős audiovizuális gyűjteményeket őriznek (Néprajzi Múzeum, PIM, Magyar Környezetvédelmi- és Vízügyi Múzeum, MNM), valamint „jó gyakorlatok” bemutatására is sor került a két legnagyobb magyarországi audiovizuális archívumtól (MTVA Archívuma, NFI-Filmarchívum).

A nemzetközi szakmai közösség is kínál jó lehetőségeket a különféle módszerek megismeréséhez. A fotókkal kapcsolatban kiváló példa erre a European Holocaust Research Infrastructure (EHRI) által április 9-én tartott *online lecture*, amelyet Jonathan Matthews, a Yad Vashem fotóarchívumának korábbi vezetője tartott, és a fotók gyűjtésének és nyilvántartásának módszertani kihívásait járta körbe. A kérdésekből és válaszokból – többek között az is – kiderült, hogy hasonló problémákkal küzdünk szerte a világ levéltáraiban, és az ilyenfajta diskurzusok közelebb vihetnek minket a megoldás(ok)-hoz. Az audiovizuális tartalmakkal kapcsolatban ilyen találkozási lehetőség a *No Time to Wait!* szimpóziumsorozat, amelyet idén nyolcadik alkalommal rendeznek meg. Ezt a MediaArea³ és mindig az adott vendégintézmény (2019-ben pl. Budapesten az OSA) szervezi általában éves gyakorisággal, ahol a fő téma az *open media* és az *open standard*-ek

¹ Például az ugyanebben az évben a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület által megrendezett Történelem és vizualitás című konferencia.

² A konferenciáról részletesebben ld. Németh Ágnes – Világi Dávid: Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből. Levéltári Szemle, 2022. 4. sz. 96–97. A konferencián elhangzott előadások többsége az URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv XVII. (2023) kötetében jelent meg. Itt érdemes megemlíteni Batalka Krisztina 2022-ben megjelent, levéltárszakmai szempontból kiváló összefoglalóját a fotó mint levéltári anyagról és konkrétan a BME Levéltárának fotógyűjteményéről, ld. Batalka Krisztina: „Emlékeink tárháza”. Online helytörténeti fotógyűjtemény a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen. Per Aspera ad Astra, 2021. 2. sz. 69–80.

³ A MediaArea egy nyílt forráskódú szoftvercég, amely a digitális média elemzésére fókuszál, és többek között olyan kezdeményezéseket is támogat, mint a *No Time to Wait!*

mellett a digitális audiovizuális tartalmak megőrzése. Ezen egyedülálló lehetőség nyílik a világ minden tájáról érkező köz- és magángyűjtemények képviselőivel való találkozásra, valamint diskurzus folytatására a levéltárak digitális tartalmaival kapcsolatos feladatok opcióiról (pl. megőrzés, feldolgozás, közzététel, finanszírozás témákban).

Fontos az a viszonylag új kezdeményezés is, amely elsősorban a közzétételi problémák komplexitását járja körül: az Eidolon Centre for Everyday Photography (<https://everydayphotography.org>). A budapesti bázisú, de munkásságát az online térben is kifejtő, ezért bárholonnan jól követhető szervezet nemrégiben jött létre, hosszú távú céljai között szerepel együttműködés kialakítása kulturális intézményekkel a fotók, vizuális források közzététele terén. Ennek érdekében szervezte meg 2023 őszén az Eidolon Talks eseménysorozatot, amelyen kerekasztal-beszélgetések során olyan, a közgyűjteményeket és ezen belül a levéltárakat különösen érdeklő témákban folyt diskurzus, mint például a magánfotókkal kapcsolatos szerzői és személyiségi jogok, valamint a közzétételi kérdések. A résztvevők között jelentős fotógyűjteménnyel rendelkező intézmények (pl. MILEV, MNL OL, Néprajzi Múzeum, OSA) képviselői voltak jelen. Az eseménysorozat deklarált célja, hogy a fogalmi hálót és a jogi kérdéseket körüljárva az érdekeltek által „legszerencsésebb gyakorlatként” (*best practice*) használható tudásanyagot gyűjtsék össze.

A vizuális forrásokkal kapcsolatos alapvető kérdésként merül fel a különböző anyagi adathordozókon és különféle technikával rögzített és megjelenített fotók megfelelő tárolása, kezelése. Sajnos a magyar levéltárak kevésbé ellátottak releváns állományvédelmi tudással rendelkező szakemberekkel és felszereltséggel. Ezért is indítjuk sorozatunkat egy, a vizuális forrásokat állományvédelmi szempontból vizsgáló cikkel Orosz Katalin tollából a *Fotónegatívok és konzerválásuk* címmel, amely egy 2023-as nemzetközi kurzus tapasztalatait tárja az olvasók elé. Ebben különösen a fotózás korai szakaszának adathordozóit és technikáit ismerhetjük meg (informatív színes képmelléletekkel), ami segítséget nyújthat a beazonosításukhoz és további kezelésükhöz.

Ezt követően a későbbi számokban is cikkekkkel készülünk további hasznos állományvédelmi szempontú kérdésekről, egy-egy levéltári fotógyűjtemény felmérésének tapasztalatairól, jó gyakorlatairól, valamint a közzététel kérdéseiről, mindezt nemzetközi kitekintéssel. Várunk további írásokat, amelyek a vizuális forrásokat és az azzal kapcsolatos levéltári munkákat, közzétételi lehetőségeket dolgozzák fel. A felmerült cikkötletek témájának szerterágazottsága és reménybeli mennyisége miatt egy több számon (vagy akár évfolyamon átívelő) sorozatot tervezünk *Vizuális Szemle* címen, amelynek részei lehet, hogy különböző rovatokban jelennek meg, de egy fontos közös aspektusuk lesz: mind a vizuális forrásokkal foglalkozik.

Németh Ágnes